

ŽRTVOVANJE IZAKA

(Post 22, 1—19)

Analiza redakcije teksta i povijest predaje

Dr. Adalbert REBIĆ

U ovom se radu oslanjam na slijedeću literaturu: ARENHOEVEL D., Gen 22, 1—2. 9a. 10—13. 15—18. U Die alttestamentlichen Lesungen der Sonn- und Festtage. Lesejahr B., I. Izdavač J. Schreiner, Würzburg 1969, str. 147—154. CASELLES H., Der Gott der Patriarchen, u Bibel und Leben 2 (1961) 39s. LE DEAUT R., La Nuit pascale. Essai sur la signification de la Paque juive à partir du Targum d'Exode XII, 42, Rome 1963. GEORGE A., Le sacrifice d'Abraham. U Etudes de Critique et d'Histoire Religieuses. Bibliothèque de la Faculté Catholique de Théologie de Lyon 2 (1948) 99—110. GUNKEL H., Genesis (Göttinger Handkommentar zum AT I, 1) Göttingen 1964°. HENNINGER J., Menschenopfer bei den Arabern. U Anthropos 53 (1958) 721—806. HERMANN S., Israels Aufenthalt in Ägypten. Stuttgarter Bibel-Studien 40. Stuttgart 1970. KILIAN R., Isaaks Opferung. Stuttgarter Bibel-Studien 44. Stuttgart 1970. KILIAN R., Gen 22, 1—18. U J. Schreiner, Die alttestamentlichen Lesungen der Sonn- und Festtage. Lesejahr B II. Würzburg 1970, str. 65—76. LERCH D., Isaaks Opferung christlich gedeutet. Beiträge zur Historischen Theologie 12, Tübingen 1950. VON RAD G., Das Erste Buch Mose. Genesis (Das Alte Testament Deutsch 2/4), Göttingen 1958. RENDTORFF R., Studien zur Geschichte des Opfers im Alten Israel. Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament 24. Neukirchen-Vlyn 1967. REVENTLOW H. GRAF, Opfere Deinen Sohn. Eine Auslegung von Gen 22. Biblische Studien 53. Neukirchen-Vlyn 1968. RUPPERT L., Synoptische Übersicht über die drei grossen Erzählungsfäden des Hexateuchs J. E. und P. (Gen-Ri 1, ausser Dt 1—20). U Wort und Botschaft, izdao J. Schreiner, Würzburg 1967, str. 382—388. KAISERS TRAKTATE 6: Das Opfer des Abrahams, München 1971. WESTERMANN C., Genesis (Biblischer Kommentar zum AT) Neukirchen 1966 sl (izlazi još uvijek u svescima).

1. UVODNE BILJESKE

U ovom kratkom sastavku želimo analizirati metodama suvremene egzegeze samo jedan prizor iz života izraelskih patrijarha i to prizor žrtvovanja Izaka (*Post 22, 1—19*). Želim odmah na početku čitaoca upozoriti da je ovaj sastavak zapravo pokušaj obraditi jedan biblijski odlomak s pomoću saznanja suvremene egzegeze, a da pri tom ne pretendiramo na apsolutnost iznesenih sudova, koji su često puta u okviru znanstvenih pretpostavki. No samo tako, ili i tako, možemo sve dublje i dublje razumijevati biblijske tekstove, pogotovu one koji su nam inače za razumijevanje veoma teški. Želimo da ovaj pokušaj doprinese upravo tom boljem i dubljem razumijevanju barem jednog biblijskog odlomka.

Svjesni smo mnogih poteškoća na koje ćemo naići pri obradbi ovog tako teškog biblijskog odlomka. Svjesni smo i poteškoća na

koje će naići mnogi čitaoci ovog sastavka, i oni dobronamjerni. No poteškoće nas nikad ne smiju omesti u našem radu i istraživanju istine. A mi doista baš to želimo ovdje pokušati učiniti, i to po poticajima Drugog vatikanskog sabora (usp. Riječ Božja br. 12).

Odlomak iz Biblije Staroga saveza koji ovdje kanimo obraditi svi- ma nam je veoma dobro poznat. Opisuje kako je Abraham trebao žrtvovati svog sina Izaka što je Bog u zadnji trenutak spriječio ukazavši na ovna zapletenog u grmu koji je postao nadomjestak-žrtva mjesto Izaka.

Knjiga Postanka, u kojoj se nalazi ovaj odlomak o žrtvovanju Izaka, sadrži najstarije izraelske predaje o stvaranju svijeta i čovječanstva, u počecima čovječanske povijesti uopće i izraelske povijesti posebno. U prošlom stoljeću predstavnici liberalne kritičke egzegetske škole smatrali su da je *Post* kompilacija mnogih pretpostojećih izvora ili dokumenata od kojih je najstariji onaj jahvistički (nastao u 10/9. stoljeću prije Kr.) a najmlađi onaj svećenički (nastao negdje u 6. stoljeću prije Kr.)¹. Najstariji biblijski izvor za *Post* nastao je dakle oko tisuću godina poslije onog vremena u kojem je Abraham živio (oko 1850. pr. Kr.). Zato su predstavnici te prošlostoljetne liberalne egzegetske škole, uglavnom protestanti, poricali tim izvorima povijesnu vrijednost. Oni naime nisu mogli znanstveno raspravljati o povijesnosti onih događaja koji su se odvijali oko tisuću godina prije nego su ih zapisale najstarije predaje u Izraelu; nisu mogli znati što se kroz tih skoro tisuću godina s usmenim predajama događalo: kako su one nastajale i kako su se prenoseći s pokoljenja na pokoljenje mijenjale. Shvaćanje tih prošlostoljetnih znanstvenika najbolje izražava J. Wellhausen koji je zapisao ovo: »Dakako o patrijarsima se ne može steći nikakvo povijesno znanje nego se može steći neko znanje samo o vremenu u kojem su u izraelskom narodu nastajale predaje o njima«². Nažalost oni su prožeti tom literarnom kritičnošću išli dotle da su izraelskim patrijarsima oduzeli svaku povijesnu činjeničnost. Oni su izraelske patrijarhe smatrali astralnim (= zvjezdanim) božanstvima u koja su vjerovali stari narodi s mjesečevom mitologijom³ ili su ih smatrali kanaanskim bogovima⁴, osnivačima kanaanskih svetišta⁵ ili pak su ih smatrali legendarnim likovima staroistočnjačkih bajki⁶.

U ovom su stoljeću biblijske znanosti zabilježile veliki napredak. Izmijenili su se tako pored mnogih drugih i stavovi u pogledu povijesnosti izraelskih patrijarha. Danas općenito svi egzegeti smatraju da su biblijske predaje mnogo starije nego se ranije smatralo i da su one nastale na temelju još starijih predaja. Jezična i povijesno-kritična istraživanja biblijskih tekstova pokazuju da sadrže veoma

¹ A. REBIĆ, *Biblijska prapovijest*, Zagreb 1972², str. 21—34.

² J. WELLHAUSEN, *Prolegomena zur Geschichte Israels*, 1878⁵, str. 331.

³ H. WINCKLER, *Geschichte Israels*, II, 1900, str. 20 sl.; A. JEREMIAS, *Das Alte Testament im Lichte des Alten Orients*, 1906, str. 338—343.

⁴ E. MEYER, *Die Israeliten und ihre Nachbarstämme*, 1906; A. G. SIMPSON, *The Early Tradition of Israel*, 1948.

⁵ R. WEIL, *L'Installation des Israelites en Palestine*, u časopisu *Revue de l'Histoire des Religions* 87 (1923) 69—120; 88 (1923) 1—44.

⁶ H. GUNKEL, *Genesis; Isti, Jakob* (Preussische Jahrbücher 176/1919, str. 339—362).

stare elemente starih usmenih predaja. Velik napredak u pogledu znanstvenih spoznaja oko starih biblijskih predaja zahvaljujemo danas epohalnim arheološkim otkrićima u Egiptu, Mezopotamiji i u samoj Palestini⁷. Mi danas na taj način mnogo više znamo o vremenu u kojem su živjeli izraelski patrijarsi nego su znali znanstvenici prije nas: mi danas mnogo znamo o starim semitskim imenima, običajima, načinu življenja onih ljudi koji su živjeli na tlu Mezopotamije i Palestine u vremenu između 20. i 12. stoljeća pr. Kr. A u tom su vremenu upravo živjeli i izraelski patrijarsi. Tako i o njima možemo mnogo znati ne samo na temelju biblijskih ili predbiblijskih predaja nego i onih izvanbiblijskih predaja. Svakako danas više ni jedan ozbiljni znanstvenik — koji se bavi proučavanjem izraelskih patrijarha — ne smatra izr. patrijarhe astralnim božanstvima ili kananskim bogovima ili osnivačima kanaanskih svetišta ili legendarnim ličnostima. No to opet ne znači da je *sve* što se u Bibliji o njima govori *povijesno*, odnosno da se *sve* upravo *tako* dogodilo kako u Bibliji piše⁸. Moramo biti svjesni da stare biblijske predaje nisu *povijest* u suvremenom smislu riječi. Nikad nećemo moći napisati biografiju Abrahama, Izaka ili Jakova u smislu suvremenih biografija. Nedostaju nam za to veoma važni podaci. Biblijske predaje su takve naravi da nam ne daju iz života izraelskih patrijarha podatke koje bi povjesničar mogao kontrolirati; ne opisuju na pr. prilike kakve su vladale u Uru kaldejskom kad ga je Abraham napustio ili u Haranu u koji se Abraham doselio, ne navode ni ime faraona s kojim se Abraham susreo itd. Ali te biblijske predaje unatoč svemu tome posjeduju *povijesnu utemeljenost*. To dokazuje ozbiljno znanstveno proučavanje starih biblijskih predaja. No za nas vjernike i nije *povijest* toliko važna koliko *poruka* koju nam donose te biblijske predaje. Za tom porukom moramo tragati u biblijskim predajama jer ona je za nas Riječ Božja. Za nas je važno da se *povijesni okvir* u koji Biblija stavlja Božju objavu može održati i pred strogom povijesnom znanošću sa strogim kriterijima⁹. A to ona odista može! Biblija nije udžbenik stare povijesti nego knjiga Riječi Božje. Knjiga Postanka opisuje početke našeg spasenja, izabranje Abrahamovo, Savez Božji s Abrahamom, obećanje koje je Bog dao Abrahamu

⁷ J. A. SOGGIN, *Ancient Biblical Traditions and Modern Archaeological*, u časopisu *Biblical Archaeologist* 23 (1960) 95—100; R. DE WAUX, *Les Patriarches Hébreux et l'Histoire*. U zborniku Studiū Bibliici Franciscani, *Liber Annuus* 13 (1962/63) 287—297; Isti, *Die hebräischen Patriarchen und die modernen Entdeckungen*, 1959, S. 74—85; C. H. GORDON, *Geschichtliche Grundlagen des AT*, 1950, S. 88 i 115 sl; Isti, *Hebrew Origins in the Light of Recent Discoveries*, u zborniku A. ALTMANN, *Biblical and Other Studies*, 1963, str. 3—14; H. CASELLES, *Patriarches*, u leksikonu *Dictionnaire de la Bible Supplement* 7 (1961) 134—141. A. ROLLA, *La Bibbia di fronte alle ultime scoperte*, Rim 1957.; R. DE WAUX, *Die Patriarchenerzählungen und die Geschichte*, (Stuttgarter Bibelstudien 3), Stuttgart 1965.

⁸ S obzirom na tu činjenicu postoje dva skrajna mišljenja. Jedno zastupa W. F. ALBRIGHT koji godine 1950 piše: »U cijelosti je slika koju zastupa knjiga Postanka historijska. Nema razloga postaviti u pitanje općenitu pouzdanost biografskih podataka i individualno karakteriziranje po kojem nam patrijarhe postaju tako živi pred našim očima kao ni jedan drugi lik staroistočnjačke literature«. Navedeno iz njegova djela: *The Biblical Period*. From Abraham to Ezra, u zborniku *The Jews. Their History and Culture* (izdao L. Finkelstein), 1949, str. 6. A drugo zastupa M. NOTH koji veoma nihilistički u svojoj *Geschichte Israels* godine 1950 piše: »Abstrahirajući od nekih stvari mi više nemamo uporišta da bismo mogli nešto izreći o mjestu i o vremenu, o životnim prilikama ljudskih likova kao što su izraelski patrijarsi.« Usp. *Geschichte Israels*, 1950, 108 s. Nešto kasnije, naime godine 1960, on je bio blaži u svom sudu. Vidi M. NOTH, *Der Beitrag der Archäologie zur Geschichte Israels*, u *Vetus Testamentum Supplementum* 7 (1960) 262—282; isti, *Die Ursprünge des alten Israels im Lichte neuer Quellen*, 1961.

⁹ R. DE WAUX, *Die Patriarchenerzählungen*, str. 10.

i njegovim potomcima. Biblija dakle u sebi sadrži stanovito vjersko gledanje, promatranje događaja; ona posjeduje perspektivu vjere. A to povjesničaru kao takvom izmiče¹⁰.

Možda bi ovdje u uvodnim bilješkama trebalo reći i to kad je otprilike Abraham živio, i u kakvim uvjetima života. O vremenu u kojem bi živio Abraham egzegeti se još ne mogu sasvim složiti. Ima ih (među kojima osobito R. de Vaux)¹¹ koji na temelju pronađenih tekstova u mezopotamskom gradu Nuzi, nekad huritskoj prijestolnici¹², i nekih biblijskih podataka (*Izl* 12, 40; *Post* 13, 26) smještaju Abrahama u 19. stoljeće prije Krista (oko 1850. pr. Kr.). Naime tekstovi iz grada Nuzi napisani su prije 1500 pr. Kr. a pokazuju neobično mnoge podudarnosti s biblijskim tekstovima o izr. patrijarcima (ime na mjestu, osoba, jezični odnosi, nazivi za tadašnje narode, društveni uvjeti i odnosi itd.). Dakle prema tome bi Abraham, Izak i Jakov morali živjeti prije 16. stoljeća pr. Kr. Abraham bi živio negdje u vrijeme zadnjeg seljenja amoritskih plemena odnosno u vrijeme huritskog zauzimanja Gornje Mezopotamije (= 19. st. pr. Kr.). Seljenje Jakova i njegovih sinova u Egipat palo bi u vrijeme seljenja Hiksa (= svršetak 18. stoljeća). U to doba (19. i 18. stoljeće) vladaju u Palestini Amorejci, a egipatski faraoni postupno (vidi se iz arheoloških iskopina) gube vlast nad Palestinom. Arheolozi su pokazali na temelju iskapanja da u to vrijeme jedna (stara) gradska kultura propada, a druga (mlađa) nastaje. To vrijeme izvrsno odgovara onom vremenu koje inače Biblija pretpostavlja za izraelske patrijarhe. No ima međutim i drugih znanstvenika (kao na pr. Kilian, Bartke, Hermann i dr.)¹⁵ koji misle da Abrahama treba smjestiti u 14./13. stoljeće pr. Kr.

U ovom sastavku želimo obraditi samo jedan prizor iz Abrahamova života i to onaj koji predstavlja najviše poteškoća čitaocima Biblije. No da bismo mogli lakše pratiti daljnji rad, treba pretpostaviti sve ono što rekoh u ovim uvodnim bilješkama. Dakako, još jed-

¹⁰ Isti, nav. dj., str. 37—38.

¹¹ Isti, nav. dj. str. 34—36

¹² Nuzi, nekad huritski grad u Mezopotamiji, danas se zove Jorgan-tepe, nalazi se 13 km jugozapadno od Kerkuka (Irak). Mjesto su arheolozi iskapali od 1925—1931 i ondje pronašli neprocjenjivo bogatstvo. Stratografsko istraživanje pokazalo je da je grad bio nastanjen već u 4. tisućljeću pr. Kr. Kasnije se taj grad zvao Gazur (= u vrijeme Agade). U 15—14. stoljeću Nuzi bijaše značajno huritsko središte. Otkopali su hram (sedam razina postavljenih jedna iznad druge) i palaču koja je uslijed erozije veoma stradala. U palači su neke sobe bile islikane. Tu je pronađeno — što nas osobito zanima — oko 4000 ispisanih ploča koje predstavljaju veoma vrijednu dokumentaciju, dokumentaciju koja ima veoma mnogo sličnosti s patrijarcima u Bibliji. Ove ploče rješavaju mnoge poteškoće u biblijskim izvještajima knjige Postanka o patrijarcima (brak bez djece: *Post* 16, 2; 30, 3; otkup prvorođenog prava: 25, 32; povijest o Jakovu kod Labana: 34; 318 Abrahamovih suboraca: *Post* 14 itd.). Vidi B. REICKE-L. ROST, *Biblisch-Historisches Handwörterbuch*, Göttingen 1964, sv. II, str. 1322—1323. Huritski narod, koji je Nuzi učinio svojim kulturnim i političkim središtem, ima dugu pretpovijest. Pojavljuje se već u 3. tisućljeću pr. Kr. a živi na rubovima Mezopotamije. Tek u 18.—17. stoljeću pr. Kr. spuštaju se u Mezopotamiju u doline među rijeke Eufrat i Tigris. U 16. stoljeću pr. Kr. oni vladaju sjevernom Mezopotamijom i Sirijom. Na zapadu njihova se vlast zapravo stere sve do Palestine. Oni su u kontaktu s »proto-aramejskim« Amorićanima od kojih potječu izraelski patrijarši. Odatle nikakvo čudo što ima toliko sličnosti između tekstova u Nuzi i biblijskih tekstova o patrijarcima.

¹³ R. KILIAN, *Isaaks Opferung*, str. 9, misli da se Abraham selio vjerojatnije u seobama Aramejaca u 14.—13. stoljeću pr. Kr. Prema Kilianu Abraham bi živio u 14. odnosno u 13. stoljeću, a boravak Izraelaca u Egiptu trajao bi svega nekoliko desetljeća. Tako misle još H. BARDKE, *Bibel, Spaten und Geschichte*, str. 161. Vidi o tome još S. HERMANN, *Israels Aufenthalt in Ägypten*, Stuttgart 1970 i A. RASCO, *Migratio Abrahæ circa annum 1650 u Verbum Domini* 35 (1957) 143—154.

nom budi rečeno, treba imati na umu da ovaj prizor žrtvovanja Izaka nije kronika, nije *povijest-historia* u suvremenom smislu povijesti. Moramo dopustiti mogućnost da se nije *sve* i *baš onako* dogodilo kako u Bibliji o tom žrtvovanju piše. Taj je opis nastao na temelju starijih predaja, koje su rasle zajedno s ljudima koji su se izmijenjivali s pokoljenja na pokoljenje: predaje su se obogaćivale novim elementima, novim gradivom koje je raslo iz *vjere* starih Izraelaca. No to ne potkopava povijesnu utemeljenost, nego je pretpostavlja i nama govori nešto više od same povijesti: prenosi nam stanovitu poruku koju treba primijetiti, shvatiti i primijeniti u životu.

Na ovom odlomku *Post* 22, 1—19 pokazat ću kako se egzegetski znanstveno mogu korak po korak otkrivati mlađi dodaci starijem tekstu i stariji slojevi predtekstovnih predaja.

2. ANALIZA REDAKCIJE

Post 22, 1—19

a) *Biblijski tekst*

¹ Poslije tih događaja Bog stavi Abrahama na kušnju. Zovnu ga: »Abrahame!« On odgovori: »Evo me!« ² Bog nastavi: »Uzmi svoga sina, jedinca svoga Izaka koga ljubiš, i pođi u krajinu Moriju pa ga ondje prinesi kao žrtvu paljenicu na brdu koje ću ti pokazati.«

³ Ujutro Abraham podrani, osamari magarca, sa sobom povede dvojicu svojih slugu i svog sina Izaka, nacijepa drva za žrtvu paljenicu, i uputi se na mjesto koje je rekao Bog. ⁴ Treći dan Abraham podigne oči i opazi mjesto izdaleka. ⁵ Abraham onda reče slugama: »Vi ostanite ovdje uz magarca, a ja i dječak odosmo gore da se poklonimo, pa ćemo se vratiti k vama.« ⁶ Abraham uzme drva za žrtvu paljenicu, stavi ih na sina Izaka, a u svoju ruku uzme kremen i nož. Tako pođu obojica zajedno. ⁷ Onda Izak reče svome ocu Abrahamu: »Oče!« »Evo me, sine!« javi se on. »Evo kremena i drva — opet će sin — ali gdje je janje za žrtvu paljenicu?« ⁸ »Bog će već providjeti janje za žrtvu paljenicu, sine moj!« odgovori Abraham. I nastave put. ⁹ Stignu na mjesto o kojemu je Bog govorio. Ondje Abraham podigne žrtvenik, naslaže drva, sveže svog sina Izaka i položi ga po drvima na žrtvenik. ¹⁰ Pruži sad Abraham ruku i uzme nož da zakolje svog sina. ¹¹ Uto ga zovne s neba anđeo Jahvin i poviče: »Abrahame! Abrahame!« »Evo me!« odgovori on. ¹² »Ne spuštaj ruku na dječaka — reče — niti mu što čini! Sad, evo, znam da se Boga bojiš, jer nisi uskratio ni svog sina, jedinca svoga.« ¹³ Podiže Abraham oči i pogleda, i gle — za njim ovan, rogovima se zapleo u grmu. Tada Abraham ode, uzme ovna i prinese ga za žrtvu paljenicu mjesto svoga sina. ¹⁴ Onome mjestu Abraham dade ime »Jahve provida«. Zato se danas veli: »Na brdu Jahvina providanja.«

¹⁵ Anđeo Jahvin zovne Abrahama s neba drugi put ¹⁶ i reče: »Kunem se samim sobom, izjavljuje Jahve: Kad si to učinio i nisi mi uskratilo svog jedinca sina, ¹⁷ svoj ću blagoslov na te izliti i učiniti tvoje potomstvo brojnim poput zvijezda na nebu i pijeska na obali morskoj! A tvoji će potomci osvajati vrata svojih neprijatelja. ¹⁸ Budući da si poslušao zapovijed moju, svi će se narodi zemlje blagoslivljati tvojim potomstvom.«

¹⁹ Zatim se Abraham vrati svojim slugama pa se zajedno upute u Beer Šebu. U Beer Šebi se Abraham nastani.

b) Kojoj biblijskoj predaji pripada ovaj tekst Post 22?

Općenito egzegeti danas smatraju da *Post 22*, 1—19 pripada *E* (= elohističkoj) predaji¹⁴. Ima ih koji smatraju da je jezgra ovog opisa ipak *J* (= jahvistička) ali da je tu jezgru kasnije preradio *E*¹⁵.

Ima više razloga zašto *Post 22* pripisujemo Elohisti. Prvi je razlog, svakako, sam redoslijed Abrahamovih predaja. Prema elohističkoj zamisli *Post 22* je organski povezan s *Post 21* kao njegov nastavak. Prema *E Post 21* i *Post 22* i lokalno su povezani: oba se prizora zbivaju u Beer Šebi. Beer Šeba je naime prema *E* Abrahamov zavičaj: prema *E* u Beer Šebi je rođen Ismael i Izak, iz Beer Šebe je potjerana Hagara sa sinom Išmaelom u pustinju, u Beer Šebi Abraham sklapa savez s Abimelekom. U *Post 22* doduše nije spomenuto da je Abraham krenuo iz Beer Šebe da žrtvuje svog sina Izaka, ali je izričito spomenuto (*Post 22*, 19) da je poslije žrtve pošao u Beer Šebu i tamo se nastanio. Sve ovo do sada rečeno ide u prilog upravo *E* predaji. No ima još i drugih obilježja *E* predaje: ime *Elohim* za Boga (22, 1.3.8.9.12), anđeo koji poziva Abrahama s neba (22, 11), naročiti interes u pripovijedanju za ljudsku stranu osoba koje prikazuje te svojevrsno nastojanje — tipično baš za *E* — prikazati patrijarhe (osobito Abrahama) kao uzor pobožnosti i uopće vjerskog života. Jedini podatak u ovom opisu koji bi govorio protiv *E* predaje jest naziv *Jahve* za Boga u 22, 11.14.15.16. Upravo na temelju ovog neki pokušavaju jezgru *Post 22* pripisati Jahvisti¹⁶. No budući da osim imena *Jahve* ni jednog drugog znaka za *J* u ovom opisu nema — ni u terminološkom ni u stilskom ni u teološkom pogledu — moramo *Post 22* pripisati *E* a prisutnost imena *Jahve* za Boga protumačiti i opravdati iz drugih razloga.

Naime gotovo sa sigurnošću možemo ustvrditi da su reci (= rr.) 15—18 kasnije umetnuti u *Post 22*. Oni su sekundarno proširivanje primarnog teksta. To ćemo dolje dokazati. Retke 15—18 (ime *Jahve* za Boga, proročki izraz *ne'um Jahve*) treba pripisati kasnijoj poslijeelohističkoj redakciji (iz rr. 15—18 došao je izraz *Jahve* za Boga i u rr.

¹⁴ GUNKEL, Genesis 236; PROCKSCH, Genesis 314; V. RAD, Genesis 203; RUPPERT, Synoptische Übersicht 383; KILIAN, Isaaks Opferung 21.

¹⁵ Tako misle R. DE VAUX, Komentar Gen. u Bible de Jérusalem, Paris 1956, str. 28 bilješka c (»Le récit est communément attribué au courant élohiste, mais recueille des éléments yahviste: vv. 11, 14, 15, 18 et le nom Moriyya au v. 2 . . .«), P. HUMBERT, Die neuere Genesis-Forschung, u časopisu Theologische Revue 6 (1934) 147—160, 207—228. L. ROST u SELLIN-ROST, Einleitung in das Alte Testament, Heidelberg 1959, str. 57. 63 (ali već G. FOHRER u preradbi tog Uvoda-Einleitung Post 22 pripisuje Elohisti: usp. FOHRER-SELLIN, Einleitung 1965¹⁰, 1969¹¹).

¹⁶ Na pr. R. DE VAUX, Gen. (Bible de Jerusalem).

11 i 14)¹⁷. Izraz *ne'um Jahve* je očito proročkog (8. i 7. stoljeće pr. Kr.) podrijetla te već zbog tog izraza ne bismo mogli te retke pripisati *J* predaji koja je nastala negdje u 10. ili 9. stoljeću. Dakle, i sam naziv *Jahve* za Boga mora da je kasnijeg podrijetla, plod kasnije redakcije. Tako na neki način možemo protumačiti i opravdati nazočnost imena *Jahve* za Boga. Obratno veoma bismo teško mogli opravdati naziv *Elohim* za Boga (rr. 1.3.8.9.12) kad bismo *Post* 22 pripisali *J*.

No nakon svega toga ipak postoji još jedna veoma ozbiljna poteškoća u svezi pripisivanja *Post* 22 *E* predaji, a to je dvostruko spominjanje imena *Jahve* u r. 14: 14a »Onome mjestu Abraham daje ime 'Jahve provida!' 14b Zato se danas veli: 'Na brdu *Jahvina* proviđanja!«' Drugu polovicu retka, 14b, mogli bismo protumačiti kao sekundarni element, kasniji dodatak. Ali to ne bismo mogli učiniti s prvom polovicom retka, 14a, jer on tumači pomoću imena *Jahve* naziv onog mjesta i osim toga s cijelim je tekstom veoma čvrsto povezan te moramo zaključiti da je izvoran. Ali ako r. 14a i jest izvoran, to ne znači da su sve riječi u njemu izvorne. Naime izraz »Jahve provida« (hebr. *Jahveh jir'eh*) bio bi izvoran, kad bismo mogli dokazati da je takvo mjesto s takvim nazivom nekoć u Palestini postojalo. No takvo mjesto s takvim nazivom nije nam ni na temelju Biblije ni na temelju izvanbiblijskih podataka poznato. Ali znamo naprotiv za sveto mjesto koje je povezano — i prema samoj Bibliji (usp. *Post* 16, 13—14) — sa štovanjem božanstva *El Ro'i* to jest *Bog (Sve)vid*. To sveto mjesto na kojem su kanaanska plemena štovala *Boga (Sve)vida* (hebr. *El Ro'i*) zove se *Beer Lahaj Roi* (usp. *Post* 16, 13—14) a nalazi se blizu Beer Šebe. A podsjetimo se: u blizini Beer Šebe odigrava se i ovaj prizor što ga opisuje *Post* 22 (dakako prema *E* predaji)¹⁸.

Kakav je to bio bog *El Ro'i*? Da li je to bio bog koji *sve* vidi (i provida) ili bog koji se ljudima u ukazanjima *ukazivao* (davao im se *gledati*)? Prema H. Caselles¹⁹ taj južnopalastinski bog *El Roi* bijaše »bog providnosti koji sve vidi i koji se daje vidjeti«. Iz pisama pronađenih u Tell El-Amarna (15./14. stoljeće pr. Kr.) saznajemo da je u Kanaanu postojalo štovanje u čast boga koji se nazivao *Baal Roi*. To je štovanje bilo prošireno sve do u Egipat. Na temelju ovih podataka zaključujemo da je u južnim dijelovima Palestine bilo prošireno štovanje nekog božanstva *El Roi* ili *El (Sve)vid* (ili *Providnik*) i da je u izvornom tekstu r. 14a stajalo '*El Jir'eh* ali je redaktor ovaj naziv promijenio u *Jahveh Jir'eh*, i to zato jer se u njegovo vrijeme više nije znalo za mjesto Izakova žrtvovanja koje bi se zvalo '*El jir'eh*.

Kako je bilo rašireno štovanje boga *El* u Kanaanu znamo iz same Biblije. No kad su se Izraelci nastanili u Kanaanu, onda je štovanje boga *El* bilo potisnuto štovanjem Boga *Jahve*. Izraelci su još jedno vrijeme upotrebljavali naziv *El* za svog Boga, ali su s vremenom i taj

¹⁷ R. KILIAN, *Isaaks Opferung* 22.

¹⁸ Isti, nav. dj. 24.

¹⁹ H. CASELLES, *Gott der Patriarchen*, u časopisu *Bibel und Leben* 2 (19—61) 39—49 (ovdje str. 44); O. KAISER, *Die mythische Bedeutung des Meeres in Ägypten, Ugarit und Israel*, Berlin 1962, str. 93 i L. ROST, *Die Gottesverehrung der Patriarchen im Lichte der Pentateuchquellen*, Leiden 1960, str. 254.

²⁰ O. EISSFELDT, *Der kanaanäische El als Geber der den israelitischen Patriarchen geltenden Nachkommenschaft- und Landesbesitz-Verheissungen*, u zborniku *Studia Orientalia in memoriam Caroli Brockelmann* s. 46.

naziv istisnuli. Naziv El bio je sačuvan još samo u imenima osoba (na pr. Jišma-el) koja su još dugo u Izraelu bila poznata. Pokušaj potiskivanja naziva *El* na račun naziva *Jahve* najbolje se vidi na primjeru Jišmaelova imena. *Post* 16, 11: »Gle zaniijela si i rodit češ sina (11a). Nadjeni mu ime *Jišmael* (na temelju hebr. *jišma'-'el* = uslišao je El) (11b), jer *Jahve* ču (hebr. *Jahveh šama'* = Jahve je uslišao) jad tvoj (11c)«. Upravo na temelju samog imena *Jišmael* znamo da je u tekstu prvotno stajalo »jer *El* ču jad tvoj!« Redaktor nije mogao mijenjati izraz *El* u *Jahve* u samom imenu *Jišmael* — jer je to ime bilo veoma poznato — ali ga je zato promijenio u etimološkom tumačenju tog imena (11c)²¹. A budući da naziv *'El Jir'eh* u vrijeme *E* više nije bio poznat, mogao je on ne samo u tumačenje unijeti izraz *Jahve* (14b) nego i u sam naziv mjesta (14a) i tako nekadašnji naziv *El* sasvim istisnuti iz teksta.

Ostaju još dva naziva *Jahve*, u r. 11 i u r. 2 (u nazivu *Mori-ja*), koji bi govorili protiv *E* predaje. Međutim i oni su sekundarni a ne primarni. To ćemo u nastavku dokazati.

Na kraju smatramo da smijemo zaključiti da je *Post* 22 elohističkog podrijetla. Dakako, taj je elohistički tekst kasnije bio još prerađivan i proširivan novim dodacima.

c) Poslije-elohistička obradba teksta (kasnija redakcija)

Tekst *Post* 22 nije do nas došao onakav kakav je izgledao u prvotnoj elohističkoj verziji, nego je kroz povijest bio redigiran to jest obrađivan (uglavnom proširivan). Kasnije je neki redaktor elohističkom obliku predaje dodao nove elemente, i to u r. 2: »*Morija*« i »na brdu koje ču ti pokazati« te u r. 14b: »Zato se danas veli: 'Na brdu *Jahvina* providanja«, ili čak nove retke kao što su rr. 15—18. Ovo želimo na temelju analize teksta pokazati i dokazati.

— *Post* 22,2

Redaktorske dodatke nalazimo već na samom početku u r. 2: naziv za krajinu »*Morija*« i riječi »na brdu koje ču ti pokazati«. S obzirom na naziv »*Morija*« postoji i tekstovna poteškoća²². Ovim novim nazivom bio je stari naziv istisnut iz teksta²³.

Morija se osim na ovom mjestu spominje u Starome zavjetu još samo u 2 *Ljet* 3, 1a koji glasi: »Salomon tada poče graditi Dom *Jahvi* u Jeruzalemu, na *brdu Morija*, ondje gdje je njegov otac *David* imao viđenje«. Na temelju ovog podatka uneseno je ime *Morija*, pretpostavljamo, i u *Post* 22, 2. Iz ovog kronističkog mjesta unesene su u *Post* 22, 2 i riječi »na *brdu* koje ču ti pokazati!« Prema 2 *Ljet* 3,

²¹ KILIAN, nav. dj. 25 i EISSFELDT, nav. dj. 52 bilj. 12.

²² Usp. kritički aparat (na pr. u Kittelovoj *Biblia Hebraica*) gdje je uz *Post* 22, 2. navedena za riječ *Morija* varijanta iz sirskeg prijevoda ha-'emori (Amoreja), iz hebr.-samaritanskog Pentateuha varijanta ha-mor'eh, iz Simahova prijevoda tes optasias (= viđenja, ukazanja) i iz Vulgatina prijevoda visionis (= viđenja). Ova dva potonja teksta odnosno prijevoda pretpostavila su izvornom tekstu na tom mjestu hebr. riječ ha-mar'eh što znači viđenje. Dakle riječ *Morija* je odvajkada prepisivačima i prevodiocima smetala na ovom mjestu. Imali su iste poteškoće koje imamo i mi danas.

²³ Tako misle GUNKEL, *Genesis* 237; PROCKSCH, *Genesis* 315; V. RAD, *Genesis*, KILIAN, *Isaaks Opferung* 31.

1a *Morija* je *brdo* na kojem se Bog *Jahve ukazao* (= dao *vi-djeti*) Davidu i na kojem je zato Salomon dao sagraditi hram u čast Jahvi. Redakciju *Post* 22, 2 na temelju 2 *Ljet* 3, 1a poduzeo je redaktor s ciljem da dokaže još veću svetost mjesta na kojem je sagrađen Hram Jahvin u Jeruzalemu. Da riječ *Morija* na ovome mjestu nezgodno stoji, vidi se po tome što ispred te riječi u tekstu stoji hebr. riječ 'erec²⁴ što znači *zemlja* ili *krajina* (prijevod Zagrebačke Biblije) a *Morija* je jedno od tri brda u judejskom gorju na kojima je sagrađen Jeruzalem. Pa i riječi »na brdu koje ću ti pokazati« razvidne su dosta brzo kao kasniji dodatak. Naime te riječi se dodaju rečenici, koja je inače logički već zaključena riječima: »pa ga ondje prinesi kao žrtvu paljenicu!« Uostalom nigdje se u *Post* 22 — osim još u 14b što je također redakcijski dodatak — ne spominje da se mjesto žrtvovanja nalazi na nekom *brdu*. U ovim dodatnim riječima uostalom postoji još jedan razlog zbog kojeg ih pripisujemo redaktoru. To su riječi: »(na brdu koje) ću ti pokazati!« One se terminološki udaljuju od istih riječi u rr. 3 i 9 gdje su one izvorne: u rr. 3 i 9 upotrebljen je naime prijedlog *l* spojen s osobnom zamjenicom, a u r. 2 upotrebljen je prijedlog 'el spojen s osobnom zamjenicom. Prijedlog za dativ 'el pojavljuje se često upravo u kroničarskom dijelu dok se u starijim predajama *Post* za dativ upotrebljava prijedlog *l* (usp. 22, 3,9.). Ovisnost tog redaktora o kroničarskom djelu vidimo i u 22, 15—18 gdje je upotrebljen množinski oblik (kao i u *Post* 26, 3b, 4a i 1 *Ljet* 13, 2 i 2 *Ljet* 11, 23 a ne jedninski kao u *Post* 12, 7; 13, 15; 15, 18 i drugdje gdje imamo izvorni obrazac stare predaje. Izvorni obrazac glasi: »Tvome ću potomstvu dati *ovu zemlju*« a sekundarni: »Tebi i tvome potomstvu dat ću *sve ove krajeve* . . .« Sve to ukazuje na to da je i u r. 2 i u rr. 11.14.15—18 i u 26, 3b, 4a bio jedan te isti redaktor na djelu. A taj je bio ovisan o knjigama Ljetopisa, odnosno bio je iz kroničarske škole ili bliz tog školi.

Unijevši u pratekst nove elemente, naime izraz *Morija* i *brdo*, htio je redaktor istaknuti da je brdo *Morija* sveto, ne samo zato što se Bog na tom brdu ukazao Davidu, nego još više zato što je na tom brdu Abraham trebao žrtvovati svog sina Izaka. Tako je pridao brdu *Morija* još veći sakralni karakter nego ga je ono imalo iz razloga Božjeg ukazanja Davidu. A koji je bio izvoran naziv za *zemlju* ('erec) ili za *mjesto* (maqôm) gdje je Abraham trebao žrtvovati svog sina Izaka, teško je odgovoriti. Neki rukopisi imaju za ovo mjesto varijante: 'erec ha-'emori (= zemlja amorejska) ili 'rec ha-mar'eh (= zemlja ukazanja, viđenja). No ove tekstovne varijante ne mogu biti dokazom za stariji naziv, budući da se one relativno veoma kasno javljaju te predstavljaju zapravo pokušaj ispravljanja²⁵. Budući da se naziv tog mjesta pojavljuje još u 22, 14, moramo ga u rješavanju te poteškoće pri-

²⁴ Zanimljivo u 22, 2 je pisac upotrijebio hebr. riječ 'erec (= zemlja) a u 22, 3, 4, 9, 14b hebr. riječ maqôm (= mjesto). Riječ 'erec je upotrijebio očito Elohist, jer je u starijem tekstu bila i tu riječ maqôm. I s obzirom na riječ 'erec odnosno zemlja imamo dvije predaje u *Post*: u 26, 3b, 4a čitamo »tebi i tvome potomstvu dat ću sve ove krajeve . . .« a inače u obećanjima čitamo »Tvome ću potomstvu dati *ovu zemlju*« (12, 7; 13, 15; 15, 18 i drugdje). Još je zanimljivije za nas u tom kontekstu što se taj pluralni oblik »ove zemlje« opet javlja u Ljetopisu i to 1 *Ljet* 13, 2 i 2 *Ljet* 11, 23.

²⁵ REVENTLOW, *Opfere deinen Sohn* 50.

zvati u pomoć. Prema 22,14b prvotno se to mjesto zvalo »*El jir'eh* (= *El vidi, provida*). Prema tome i u 22,2 je u *E* verziji stajalo, kao naziv za ono mjesto, '*El jir'eh*. Riječ '*erec* a ne *maqôm* upotrijebio je vjerojatno već sam *E* izazivši tako svoje uvjerenje da ni sam ne zna gdje se to mjesto nalazi. Elohist je bilježio stare predaje u 8. stoljeću prije Krista. Dakle, dosta kasno. Izraelci prije njega — u vrijeme osvajanja zemlje (13—11. stoljeće) — vjerojatno su još znali za to sveto mjesto. Zato su i preuzeli u svoju baštinu predaju koja je s tim svetim mjestom bila povezana. Kako se to mjesto nekad zvalo mi danas više ne znamo kao što ni *E* u svoje vrijeme nije znao. Ali znamo iz *E* izvora da je Abraham tom mjestu dao ime '*El jir'eh*. A budući da se nije znalo gdje se to kultsko mjesto nalazi, bez poteškoće i bez skrupula je redaktor koji je živio mnogo kasnije nego *E* poistovjetio to mjesto s brdom Morija i u tekstu učinio promjenu: u r. 14 '*El jir'eh* promijenio je u *Jahveh jir'eh* i još dalje umjesto '*El jir'eh* u r. 2 stavio je *Morija*. Takvu terminološku i etimološku izmjenу nije mogao učiniti na pr. sa svetim mjestom *Bet-el*, jer je ono još dugo kroz povijest Izraela bilo poznato kao sveto mjesto.

Prema svemu tome izvoran *E* tekst *Post* 22,2 glasio bi: »*Bog nastavi: 'Uzmi svoga sina, jedinca svoga Izaka koga ljubiš, i pođi u zemlju 'El(ohim) jir'eh (= El vidi) pa ga ondje prinesi kao žrtvu paljenicu*«.

— *Post* 22,14b

Ovaj poluredak glasi: »Onome mjestu Abraham dade ime *Jahve provida*. Zato se danas veli: *Na brdu Jahvina providanja*.«

U ovom retku se etimološki i etiološki tumači zašto se ono mjesto danas zove »*Brdo Jahvina Providanja*«. Etimološka i etiološka tumačenja naziva nekog mjesta u Bibliji ravnaju se uglavnom prema dvjema uhodanim shemama²⁶. Prema jednoj od tih shema, koja je i ovdje u *Post* 22,14 upotrebljena, neka su mjesta tako nazvana po nekom značajnom događaju koji se na tom mjestu dogodio. Ali zanimljivo je to što ovo mjesto u okviru drugih starozavjetnih shema etimološkog tumačenja nekog naziva ima posebno označje: ono ima u sebi stanoovitih sintaktičnih i sadržajnih poteškoća po kojima ono odstupa od općenite etimološko-etiološke sheme²⁷. Nemamo ovdje prilike da se dalje pozabavimo literarnokritičnim pitanjem tog mjesta. No već te raznolikosti ovog mjesta u usporedbi s drugim biblijskim etimološko-etiološkim tumačenjima ukazuju na to da bi to mjesto moglo biti kasnije umetnuto, dakle sekundarno. Literarna analiza 14. retka pokazuje da taj redak nije bio prvotno cjelina: jedan je dio stariji a drugi mlađi. Općenito egzegeti smatraju da je 14a stariji, izvoran, a 14b mlađi, redakcijski. R. 14b je nastao proširivanjem primarnog teksta 14a²⁸.

²⁶ Usp. J. FICHTNER, *Die ätymologische Ätiologie in den Namensgebungen der geschichtlichen Bücher des AT*, u časopisu *Vetus Testamentum* 6 (1956) 372—396.

²⁷ Zato B. LONG, *The Problem of Etiological Narrative in the OT*, Berlin 1968, str. 37 sl, misli da je *Post* 22,14 miješani tip: nešto ima od jedne a nešto od druge sheme.

²⁸ KILIAN, nav. dj. 44.

Upada u oči da je ista predodžba nazočna i u r. 2 i u r. 14, naime da se mjesto žrtvovanja nalazilo na *brdu* koje se još povrh toga u r. 2 zove *Morija*. Prema tome r. 14b potječe od istog redaktora kao i r. 2. Za r. 2 rekosmo da je ovisan o tradiciji nazočnoj sada u 2 *Ljet* 3, 1a. A o istoj toj tradiciji ovisan je i r. 14b: r. 14b smještava žrtvovanje na brdo koje se sada zove *brdo Božjeg (= Jahvinog) ukazanja*. A isto je tako i Hram Jahvin sagrađen na *brdu Božjeg ukazanja*, na brdu na kojem se *Jahve Davidu ukazao*²⁹.

— *Post 22, 11.14: naziv Jahve za Boga*

Zapravo ova dva retka s nazivom *Jahve* za Boga više i ne predstavljaju neku poteškoću. Ako sekundarni dodatak u 22, 2 i u 22, 14b potječu od istog redaktora, što smo prije zaključili, onda i ime *Jahve* u rr. 11 i 14a potječu od tog istog redaktora. U r. 11 spominje se *anđeo* koji »s neba« zovnu Abrahama. Oba podatka, i *anđeo* i *s neba*, jest značajka *E* predaje u usporedbi sa starijom koja *anđela* ne upotrebljava, a Boga prikazuje kao bliza čovjeku (antropološki): Bog razgovara s čovjekom kao prijatelj s prijateljem. Elohist je takvo gledanje na Boga ispravio: Bog razgovara s čovjekom preko *anđela* odnosno, točnije, preko svojeg *glasnika*. U izvornom elohističkom obliku ovdje je stajalo »*anđeo Elov*«. Redaktor je taj izraz promijenio u »*anđeo Jahvin*«.

— *Post 22, 15—18*

Većina tumača *Post*³⁰ smatra rr. 15—18 sekundarnim dodatkom primarnom elohističkom tekstu. Prvi je znak sekundarnosti, naknadnosti, već to što sada *anđeo Jahvin* »po drugi put« zovnu Abrahama s neba i govori mu ono što je već za bit opisa u rr. 11—12 izrečeno, a povrh toga prizor je s r. 13 zapravo zaključen. Rec 15—18 vraćaju radnju unatrag. Oni su zapravo reduplikacija razgovora između Boga i Abrahama koji je naveden već u rr. 11—12. R. 15 sadržajno se i terminološki poklapa s r. 11 a r. 16 s r. 12 (vidi tekst)³¹. Osim svega ovog još su tu dva elementa koja nikako ne možemo pripisati *E* (a još manje *J*): izraz »Kunem se samim sobom« i proročki izraz »ne'um Jahveh«. Ako su rr. 15 i 16 zapravo reduplikacija 11 i 12 retka, što je s recima 17—18? Oni su sažetak starih obećanja (koja je Bog dao Abrahamu: *Post* 12, 2—8; 15, 5—6 i 17, 6—8 (usporedi te tekstove!). Slijedeći elementi prisutni u recima 17—18 prisutni su u tim starijim obećanjima: *blagoslov* izliven na Abrahama (usp. *Post* 12, 2), *potomstvo brojno* (*Post* 12, 2; 15, 5), *zvijezde na nebu* (usp. *Post* 15, 5), *pijesak na obali morskoj* (usp. *Post* 32, 13), *osvajanje vratiju neprijatelja* (usp. *Post* 24, 60). Ostalo, što se iz rr. 17—18 ne nalazi u tim starim obećanjima, jest dodatak redaktora.

²⁹ Isti, nav. dj. 45.

³⁰ GUNKEL, *Genesis* 239; PROCKSCH, *Genesis* 319; REVENTLOW, *Opfere* 73; A. GEORGE, *Le sacrifice d'Abraham*, u časopisu *Etudes de Critique et d'Histoire Religieuses* 2 (1948) 100 i KILIAN, nav. dj. 27.

³¹ PROCKSCH, *Gen* 319, navodi još neke elemente sličnosti između 15—18 i 11—12 retka.

Tko je bio taj redaktor koji je sačinio rr. 15—18? Teško je na to odgovoriti³². Možda nam može pomoći opet sličnost između *Post* 22, 15—18 i *Izl* 32, 13 s jedne strane i s *Post* 26, 1b—5.7c s druge strane. Redakcijski sloj u *Post* 26, 1—11 to jest, točnije 26, 1b—5.7c ima velikih sličnosti s 22, 15—18. Tako smijemo zaključiti da je jedan te isti redaktor sastavio *Post* 22, 15—18 i 26, 1b—5.7c i *Izl* 32, 13.

— *Facit: Elohistički izvorni tekst glasio bi ovako:*

¹ Poslije tih događaja Elohim stavi Abrahama na kušnju. Zovnu ga: »Abrahame!« On odgovori: »Evo me!« ² Elohim reče: »Uzmi svoga sina, jedinca svoga Izaka koga ljubiš, i pođi u zemlju 'el jir'eh i prinesi ga ondje kao žrtvu paljenicu. ³ Ujutro Abraham podrani, osamari svog magarca, sa sobom povede dvojicu svojih slugu i svog sina Izaka, nacijepa drva za žrtvu paljenicu, i uputi se na mjesto koje mu je Bog označio. ⁴ Treći dan Abraham podigne oči i opazi mjesto izdaleka. ⁵ Abraham onda reče slugama: »Vi ostanite ovdje uz magarca, a ja i dječak odosmo gore da se poklonimo, pa ćemo se vratiti k vama.« ⁶ Abraham uzme drva za žrtvu paljenicu, stavi ih na sina svoga Izaka, a u svoju ruku uzme kremen i nož. Tako pođu obojica zajedno. ⁷ Onda Izak reče svome ocu Abrahamu: »Oče! »Evo me, sine!« javi se on. »Evo kremen i drva — opet progovori sin — ali gdje je janje za žrtvu paljenicu?« ⁸ »Bog će već providjeti janje za žrtvu paljenicu, sine moj!« odgovori Abraham. I nastave put obojica zajedno. ⁹ Stignu na mjesto o kojemu je Bog govorio. Ondje Abraham podigne žrtvenik, naslaže drva, sveže svog sina Izaka i položi ga po drvima na žrtvenik. ¹⁰ Pruži sad ruku Abraham i uzme nož da zakolje svog sina. ¹¹ Uto ga zovne glasnik Elohimov s neba i poviče: »Abrahame, Abrahame!« On odgovori: »Evo me!« ¹² On reče: »Ne spuštaj ruku na dječaka niti mu što zlo čini! Sad, evo, znam da se Boga bojiš, jer nisi uskratio ni svog sina, jedinca svoga.« ¹³ Podiže Abraham oči i pogleda, i gle — za njim ovam, rogovima se zapleo u grmu. Tad Abraham ode, uzme ovna i prinese ga za žrtvu paljenicu mjesto svoga sina. ¹⁴ Ononme mjestu Abraham dade ime »Elohim (ili: El) jir'eh« (što znači: El/Elohim vidi!). ¹⁵ Zatim se Abraham vrati svojim slugama pa se zajedno upute u Beer Šebu. U Beer Šebi se Abraham nastani.

3. KRATKI KOMENTAR E. TEKSTA 22, 1—19

— R. 1

Obrascem »Poslije tih događaja« *E* spaja ovo poglavlje s prethodnim poglavljem. Riječi »Elohim stavi Abrahama na kušnju« pokazuju već odmah na početku da Bog zapravo nije htio da Abraham Izaka žrtvuje, nego je htio Abrahama kušati. Abraham mora u tom

³² KILIAN, nav. dj. 29.

činu dokazati svoj posluš Bogu, svoju vjeru i strah pred Bogom. Dakako po srijedi je tipičan biblijski antropomorfizam: u Bibliji Bog se ponaša po ljudski. Time on postaje ljudima pristupačan.

U ovom opisu Elohist želi Abrahama prikazati kao uzornog vjernika koji je Bogu poslušan do krajnjih mogućnosti (slično i u *Post* 20). On je Bogu savršeno odan i savršeno poslušan. Elohist želi da čitalac sebe prepozna u Abrahamu, da Abrahama vazda ima pred očima kao svijetli primjer vjere i poslušnosti. Prema tomu *Post* 22 ima paradigmatički karakter i didaktički cilj: na praocu Abrahamu pokazuje kako se uzorno ponaša bogobojažni i bogoodani vjernik koji se sasvim i apsolutno u Boga pouzda i njemu povjerava³³.

— R. 2

Abrahamova sina *E* opisuje s više izraza. On je njegov sin, jedinač, sin koga Abraham ljubi, i od kojeg se teška srca rastaje. Pisac želi istaći svu težinu očeve boli s obzirom na predstojeću žrtvu. U Izaku Abraham je već gledao ostvarena Božja obećanja o mnogobrojnom potomstvu (usp. *Post* 15, 5; 12, 2s), a sada mora sa svojim sinom pokopati sve nade. Izak je sada jedini sin Abrahamov, budući da je Agara s Išmaelom potjerana u pustinju (usp. *Post* 21).

— R. 3

Abraham vjerno i odmah ispunja volju Božju (usp. 12, 4a). Rano rani (što ukazuje na to da mu je Bog noću govorio), priprema sve što je potrebno za putovanje i ide da pokopa sva svoja nadanja. Što je osjećao i što je pri tom mislio, ne saznajemo. Elohist sržno, kao u sažetku, iznosi sve detalje priprema za putovanje. Na kraju naglašava da Abraham putuje na sveto mjesto po Božjoj uputi.

— R. 4

Treći dan Abraham opazi sveto mjesto izdaleka. Ovaj vremenski podatak je ovdje naveden nekako bez važnijeg razloga (o njemu ćemo još poslije govoriti). Osim ovdje govori se još u *Izl* 3, 18; 5, 3 i 8, 23 o trodnevnom putovanju u pustinju »da se ondje Bogu poklonimo«.

— R. 5

Elohist odjeljuje Abrahama i Izaka od slugu. Sva je zaokupljenost usredotočena na tim dvjema osobama. Abraham ne želi imati svjedoke. No upada odmah u oči da Abraham ništa ne govori o žrtvovanju sina, nego samo o tome da ide onamo da se zajedno s Izakom Bogu pokloni, pa će se opet vratiti zajedno s Izakom.

— Rec 9—10

Pisac u ovim recima dovodi radnju do dramatičnosti, do gotovo nepodnosive napetosti. Crtu po crtu opisuje radnju Abrahamovu: Abraham podigne žrtvenik, naslaže drva, sveže svog sina, položi ga po drvi-

³³ KILIAN, na. dj. 51.

ma na žrtvenik, ispruži ruku, uzme nož, zamahne rukom da zakolje svog sina . . . Sve bez razgovora, bez i jedne riječi, kao u nijemom filmu. Tu bi riječ samo mogla smetati. *E* je u ovom opisu pokazao vještinu opisivanja.

— *Reci 11—12*

U posljednji trenutak, na vrhuncu dramatičnosti, posreduje onaj koji sve konce događanja drži u svojim rukama. Glas Božji: »Abrahame, ne spuštaj ruku na dječaka i ne čini mu zlo!« dolazi iznenada kao grom iz vedra neba, ali dolazi kao silno olakšanje i Abrahamu i čitatelju. »Sad znam da se Boga bojiš!« odgovara onome što je u retku 1. rečeno: Bog je Abrahama stavio na kušnju. Abraham je kušnju izdržao. On je pobijedio. Svoj strah pred Bogom dokazao je na djelu! Zato postaje uzorom vjerniku. Izraz »strah Božji«, »bojati se Boga« moramo razumjeti u biblijskom kontekstu. To je naprosto elohistički izraz za ono što mi mislimo pod pobožnošću, ljubavlju prema Bogu. Strah božji je u Bibliji isto što kod nas štovanje Boga. Bojati se Boga znači zapravo Boga ljubiti, Boga štovati, u njega imati savršeno povjerenje³⁴. Ovaj izraz dakle izražava sav čovjekov vjerski odnos prema Bogu, ali ne *in abstracto* nego *in concreto*: u cjelokupnom životu, na djelu, konkretno. Strah Božji — to je živa i djelotvorna vjera. Sve je to Abraham prema *E* u punini posjedovao, i sve to dokazao na djelu.

— *Reci 13—14*

Kad je Bog prestao govoriti, Abraham ugleda »iza sebe« ovna, zapletenog rogovima u grm. Kako je ovamo dospio, ne saznajemo. Abraham ga nije prije vidio, jer se ovan nalazio »iza njega«. *E* možda misli na neki čudesni zahvat Božji, ali to ga toliko ne zanima. Zanima ga samo spas djeteta Izaka. Izak je spašen, životinja je čovjeku u zadnji trenutak ponuđena da bude nadomjestak za žrtvu djeteta.

Pošto je opisao Abrahamov kultski čin, biblijski pisac u r. 14 izvješćuje kako je Abraham onom mjestu dao ime »El vidi«. Ovo nadijevanje imena za elohističkog pisca, čini se, nije toliko važno koliko je ono što je dosad opisao. Iz teksta zapravo ne saznajemo zašto je Abraham onom mjestu dao baš to ime. Iz teksta se ne vidi da li je Abraham to mjesto tako nazvao zato jer je htio naglasiti kako je iskusio Božju prisutnost u najodlučnijem trenutku života ili da je na tom mjestu Boga vidio. Biblijski nas pisac ne izvješćuje o nikakovom viđenju Boga nego samo o slušanju Božjih riječi. Uostalom u r. 12b izričito se za Boga veli: »sad, evo, znam!« a ne »sad, evo, vidim!« Sve to pokazuje kako samo ime onog mjesta nije bilo u središtu pažnje biblijskog pisca elohističke predaje.

— *Redak 19*

U retku 19 završava opisivanje prizora Izakova žrtvovanja. Redak je srodan s retkom 5, a oba su čvrsto ukorijenjena u izvještaju. Je-

³⁴ J. BECKER, *Gottesfurcht im AT*, Rim 1965 (Analecta Biblica 25).

dino povratak u Beer Šebu nije čvrsto ukorijenjen u ovom opisu. On odgovara elohističkoj koncepciji prema kojoj Abraham živi u Beer Šebi (usp. *Post* 21).

4. ZNAČAJKE E. OPISA

Elohist je u ovom kratkom opisu jednog prizora iz Abrahamova života htio iznijeti povijest *iskušenja*³⁵ Abrahamova (»Bog stavi Abrahama na kušnju!«). Htio je prikazati Abrahama kao uzor vjernika. Prikazao je njegov strah pred Bogom i njegovu čvrstoću u vjeri kao uzor za svakog vjernika. I to je glavna značajka tog elohističkog opisa. Nije glavna značajka etiološki motiv, ili borba protiv poganskog kulta žrtvovanja ljudi, niti ukinuće žrtvovanja djece i uspostava žrtve naknadnice u životinjama, niti povijest nekog ionako nepoznatog svetišta.

Poznata je Elohistova težnja prikazati izraelske patrijarhe kao uzorne vjernike. Na ovom je mjestu *E* htio svakom vjerniku staviti pred oči Abrahama kao čovjeka koji je imao pravu, istinsku vjeru u Boga i koji je živio u strahopoštovanju pred Bogom. Te Abrahamove vrline pokazao je na jednom sasvim konkretnom i praktičnom primjeru kako je Abraham bio spreman i svog vlastitog sina, kojega je ljubio, žrtvovati ako je to bila volja Božja. U tom je smislu opis Iza-kova žrtvovanja *poučnog* odnosno *didaktičkog* karaktera.

U ovom poglavlju krije se duboka i istinska teologija Elohiste. Elohist je ukratko i sržno izrekao zašto postoji kušnja u našem životu, i tko nas to kuša. Čovjek naime ima dva osnovna iskustva s obzirom na Božje djelovanje: iskustvo Božje *naklonosti* kad čovjek doživljava sreću, blagostanje, zdravlje, bogatstvo (= onda je Bog njemu naklon, Bog je s čovjekom) i iskustvo Božje *odsutnosti* kad čovjek doživljava nesreću, siromaštvo, bolest itd. (= onda je Bog daleko od čovjeka). No može postojati još treće iskustvo, kao treća mogućnost, kad naime čovjeka zadesi nesreća, bolest, neimaština, siromaštvo, smrt, a da čovjek nije sagriješio, nije Boga odbio, niti se od Boga udaljio. U tom slučaju, kad se radi o nevinom čovjeku kojega su zadesila zla, Bog čovjeka stavlja na kušnju³⁶. Lako se čovjek pokazuje Božjim vjernikom u sreći, veselju i zadovoljstvu, ali se Božjim vjernikom treba pokazati i u nesreći, žalosti, bolesti i u siromaštvu. U tom smislu *Post* 22 je u elohističkoj predaji teološki oblikovan: tu je po srijedi narativna (= pripovjedačka) teologija³⁷.

Premda etiološki motiv nije jedna od glavnih značajki tog opisa, ipak je on u temeljnoj strukturi teksta elohističke predaje nazočan (usp. rr. 13 i 14a). Time što je na onom mjestu Abraham žrtvovao ovna kao paljenicu Bogu u čast, postalo je ono mjesto sveto, sakralno. No u elohističkoj preradbi prateksta ovaj je motiv teologiziranjem

³⁵ CL. WESTERMANN, *Arten der Erzählung in der Genesis*, u zborniku Westermannovih radova pod naslovom *Forschung des Alten Testaments* (Theologische Bücher 24) München 1964, str. 72 veli: »Iza ovog tipa pripovijesti stoji sasvim jasno misaono-teološki pothvat obraditi teološki pojam nissah, iskušenja ili ispita . . .«

³⁶ CL. WESTERMANN, nav. dj. 72.

³⁷ KILIAN, nav. dj. 60.

oko teme iskušenja gotovo sasvim nadiđen pa i istisnut (drugačije je međutim bilo — kako ćemo odmah vidjeti — s predelohističkim slojem praoblika ove predaje.

U najstarijem, predelohističkom sloju ovog teksta etiološki se tu maćilo zašto postoji *žrtva nadomjesnica*³⁸ — ovan umjesto djeteta — i ujedno se nastojalo tu žrtvu nadomjesnicu utemeljiti jednim prizorom iz obiteljskog života: otac i sin idu u svetište pokloniti se i žrtvovati. Bog se objavljuje, odriče se žrtve sina prvorođenca — povrh toga i sina jedinca — i naređuje da se mjesto sina prinosi ubuduće životinja kao žrtva paljenica. Bog neće žrtve ljudske, nego mjesto nje žrtvu životinje. Bog se pobrinuo i za životinju: ovna zapletenog u grmu našao je čovjek na svetom mestu. Sve se to dogodilo u svetištu koje se, vjerojatno, već od pamtivijeka zvalo 'el jir'eh. Kasnije je to svetište sve više padalo u zaborav. Odatle je razumljivo zašto je taj etiološki motiv, koji je u praobliku najstarije predaje bio u prvom planu, bio kasnije potisnut i zamijenjen novim teološkim naglascima (naime temom: iskušenje).

5. PRETPOVIJEST Post 22

(povijest predaje)

Analizom redakcije teksta može se doći do sve starijih slojeva pretpostojećih predaja (njemački se ta metoda zove *Traditionsgeschichtliche Methode*). Mi ćemo to pokušati učiniti s ovim poglavljem.

Moramo imati na umu da su se predaje, prije nego su bile zapisane, prenosile usmeno s pokoljenja na pokoljenje. Taj period usmenog prenošenja mogao je biti duži (nekoliko stoljeća) ili kraći (nekoliko desetljeća). U Novome zavjetu taj je usmeni period trajao svega nekoliko desetljeća, a u Starome je zavjetu trajao i po nekoliko stoljeća. Pitanjem što se s predajama zbivalo u onom vremenskom periodu dok su nastajale i usmeno se prenosile, bavi se upravo taj rad oko povijesti starih predaja (njem.: *Traditionsgeschichtliche Arbeit*). Dakako, i kad su predaje već jednom bile zabilježene, još su doživljavale promjene i preinake putem raznih redakcija. Analizom ovog potonjeg stadija bavi se metoda koju Nijemci nazivaju *Redaktionsgeschichtliche Arbeit* (ili *Methode*). Na umu treba imati i to da je veoma teško odrediti oblik starijih pretpostojećih usmenih predaja. Na tom području mora nam se omogućiti kretati se u većim ili manjim vjerojatnostima i u hipotezama. Taj je posao ne samo zanimljiv nego i koristan: on rasvjetljuje i osvjetljuje mnoga inače nejasna biblijska mjesta.

U ovom našem radu moramo uzeti za polazište već literarno utvrđeni biblijski tekst i pripaziti na sve njegove terminološke, etimološke, sadržajne i inače druge literarne vlastitosti te njih dobro analizirati. Imajući sve te vlastitosti teksta u vidu, pokušat ćemo ono *izvorno* od

³⁸ Tako misli KILIAN, nav. dj. 63, dok drugi misle da je stariji sloj imao karakter obiteljske priče o spašavanju djeteta predodređenog za kultsku žrtvu. Iz obiteljskog izrastao je tek kasnije etiološki motiv. Tako misle REVENTLOV, *Opfere* 57—61 i WESTERMANN, nav. dj. 71. Killianovo je mišljenje vjerojatnije.

naknadno dodanog u tekstu odijeliti. Priznati moramo da je, što se tiče elohističkih tekstova, prilično teško određivati što je vlastito elohisti a što je u tekstu (= predaji) postojalo već prije Elohiste. Elohist je znalački i vješto koristio i stare pretpostojeće tradicijske elemente i tako ih vješto preradio da je koji puta pravo umijeće otkriti je li dotični element Elohistov ili je već prije Elohista u predaji postojao. Moramo znati naime da je Elohist bio izvrstan pripovjedač, pravi majstor u oblikovanju teksta.

U ovoj ćemo analizi ići redak po redak. Iznijet ćemo vlastitosti Elohiste nakon čega će kao *facit* preostati onaj najstariji sloj pretpostojeće predaje.

Reci 1—2

»Poslije tih događaja Bog stavi Abrahama na kušnju. Zovnu ga: 'Abrahame!' Od odgovori: 'Evo me!' Bog nastavi: 'Uzmi svoga sina, jedinca svoga Izaka koga ljubiš, i pođi u krajinu (Moriju) pa ga ondje prinesi kao žrtvu paljenicu (na brdu koje ću ti pokazati)«.

Ova prva dva retka potječu od Elohiste (a dijelom i od kasnijeg redaktora): oni dakle ne bijahu, po svojoj prilici, u starijem obliku predaje. Tipično Elohistove su riječi »Poslije tih događaja«, kojima je Elohist spojio *Post 22* s *Post 21*, i riječi »Bog stavi Abrahama na kušnju«, kojima je u *Post 22* unio novi teološki motiv iskušenja. Motiv iskušenja je Elohisti osobito drag. Isto se tako i odgovor Abrahamov »Evo me« izvršno uklapa baš u okvir elohističkog pripovijedanja. Za ostale je riječi već teže nešto određenije reći. No budući da je većina riječi u 1. r. iz elohističke predaje, smijemo zaključiti da je cijeli redak Elohistovo djelo.

U 2. r. Elohistove su riječi »svoga sina, jedinca svoga Izaka koga ljubiš«. Starija je predaja naime za Izaka imala riječ »dječaka« (hebr. *na'ar*). Elohist pokazuje veliku ljubav prema patrijarsima. Zato u opisu raznih prizora iz njihova života upotrebljava profinjene izraze kao što su ovi ovdje za Izaka: svoga sina, jedinca svoga koga ljubiš! I izraz »krajina«, odnosno »zemlja« (hebr. 'erec), također pripada Elohisti. Samo izraz »Morija« nije njegov; on pripada redaktoru. Redaktor je dobro znao da je Morija *brdo* a ne *zemlja* (= krajina, pokrajina) — što se uostalom vidi iz dodatih riječi »na brdu koje ću ti pokazati — ali nije htio brisati Elohistovu riječ »zemlja« (iza koje je Elohist stavio »El jir'eh«). Elohist je upotrebio izraz »zemlja«, a ne više »mjesto« (kao što se inače u tekstu upotrebljava!) vjerojatno zato jer više nije znao gdje se to svetište 'El jir'eh nalazilo. A možda je upotrijebio na početku samo opći izraz »zemlja (= krajina, pokrajina) zato jer Abraham onom mjestu kasnije daje ime »El provida« (to jest hebr. = 'El jir'eh).

Smijemo zaključiti. Cijav uvod, reci 1—2, osim dodatka *Morija i na brdu koje ću ti pokazati*, potječe od Elohiste. To ne znači da predložak nije imao uvoda. Ako ga je i imao, Elohist je umjesto njega stavio svoj uvod. Kako je onaj stari uvod izgledao, ne znamo niti možemo znati.

Redak 3:

»Ujutro Abraham podrani, osamari magarca, uzme dvojicu svojih slugu sa sobom i svog sina Izaka, nacijepa drva za žrtvu paljenicu, ustane i pođe na mjesto koje mu je Bog označio«.

Prvo svega u ovom je retku upadno to što »i svog sina Izaka« stoji u tekstu poslije riječi »dvojicu svojih slugu«, to više što je riječju »sa sobom« (hebr. 'ittô) rečenica ritmički i sintaktički već zaključena³⁹. Riječi »i svog sina Izaka« zvuče sada kao naknadni, sekundarni umetak u primarni, izvorni tekst⁴⁰. Da su one Elohistov plod, možemo lako pretpostaviti već iz onog što znamo: Elohist naime voli spominjati ime Izaka, jedinca Abrahamova, koji je predodređen za žrtvu (usp. 22, 6—8 i 22, 12b).

Još nešto u 3. r. upada u oči kao neobično: Abraham je *podranio*, *osamario* magarca, sa sobom *poveo* dvojicu svojih slugu, počeo *cijepati drva za žrtvu paljenicu* . . . Drva je trebalo nacijepati prije. To je Elohistov tekst umetnut u primarni stariji sloj predaje. Uostalom da je to doista dodatak (i to Elohistov), pokazuje i analiza susljednih glagola: *vājjaškem* (podrani) . . . *vājjahaboš* (osamari) . . . *vājjiqāh* (uze) . . . *vājjaqôm* (ustane) . . . *vājjelék* (pođe) . . . U tom nizu glagol »*vajjaqom*« (i ustane) zapravo je *dublet glagolu* »*vājjaškēm*« (i ustane rano ujutro, to jest podrani). A budući da je dublet, podvostručenje akcije, trebamo ga pretpostaviti kao dodatak i ovdje ispustiti. Redoslijed ovih glagola glasio bi onda ovako: (na hrvatskom) podrani, osamari, povede (uzme) i pođe. Zašto je Elohist dodao glagol »*vājjaqom*« (i ustane)? Zato jer je umetnuo riječi »nacijepao je drva za žrtvu paljenicu« i njima prekinuo izvornu rečenicu. Prema tome riječi »nacijepao je drva za žrtvu paljenicu«, »ustane« (kao i riječi »i svog sina Izaka«) nisu izvorne nego ih je ovamo unio *E*. Ovaj podatak nam daje naslutiti da *E* nije pred sobom imao samo različite usmene predaje na temelju kojih je radio tekstove, nego već i literarno određene i oblikovane tekstove. Da je naime bila po srijedi samo usmena predaja, on bi ovdje vještije — kao što on to inače zna — umetnuo dodane riječi i sačinio literarnu cjelinu⁴¹.

Riječi »koje mu je El(ohim) označio« su elohističke kao što su to i u r. 2.

Ako dakle isključimo iz r. 3 sve što je elohističko, onda ostaje kao izvorno slijedeće: »Ujutro Abraham podrani, osamari magarca, uze dvojicu svojih slugu sa sobom i pođe na (sveto) mjesto«.

Reci 4—5:

»Treći dan Abraham podigne oči i opazi mjesto izdaleka. Abraham onda reče slugama: 'Vi ostajte ovdje uz magarca, a ja i dječak odosmo gore da se poklonimo, pa ćemo se vratiti k vama!«

³⁹ REVENTLOW, *Optere* 46, KILIAN, nav. dj. 74.

⁴⁰ REVENTLOW, nav. dj. 46, briše riječi »dvojicu svojih slugu« (i još neki tako), ali ih se ne može brisati budući da se pojavljuju i u 5. i 19. retku gdje ih je nemoguće brisati. A imamo naprotiv razloga riječi »i sina svog Izaka« smatrati sekundarnima. Oni sintaktički otežavaju redak, a odaju k tome još i Elohistovu zaokupljenost oko sina Izaka.

⁴¹ KILIAN, nav. dj. 76.

U ovim recima ne nalazimo ništa što bi upućivalo na elohistički zahvat osim mijenjanja 3. lica sg. («a ja s dječakom *odoh* . . .») u 1. lice pl: »odosmo«. A budući da je u 19 r. radnja u sg. («Zatim se Abraham vrati . . .»), to onda treba biti i ovdje u sg. Redak 19 je naime čvršće ukorijenjen u stariji sloj pretpostojeće predaje. Sve ostalo u recima 4—5 pripada starijem sloju predaje, što dokazuje i upotrebljena riječ »dječak« za Izaka.

Reci 6—8:

»Abraham uzme drva za žrtvu paljenicu, stavi ih na sina Izaka, a u svoju ruku uzme kremen i nož. Tako pođu obojica zajedno. Onda Izak reče svome ocu Abrahamu: 'Očel!' 'Evo me, sine!' javi se on. 'Evo kremena i drva — opet će sin — ali gdje je janje za žrtvu paljenicu?' 'Bog će providjeti janje za žrtvu paljenicu, sine moj!'« odgovori Abraham. I nastave put obojica zajedno.«

U ovim recima susrećemo opis koji zadržava ili čak prekida radnju što se inače logički nastavlja u retku 9. Zatim narav i način razgovora između Abrahama i Izaka ne odgovaraju uobičajenom razgovoru između oca i sina⁴². Nadalje — što osobito upada u oči — razgovor između Abrahama i Izaka zapravo je *dublet* onog razgovora između Abrahama i Boga u r. 1. (usporedi r. 1 s retkom 7. riječ po riječ!). Dakle, retke 6—7 mogli bismo već zbog tog pripisati Elohisti, a da se ni ne upuštamo u daljnju analizu. I redak 8 zapravo, također bez neke posebne poteškoće, možemo pripisati Elohisti: otac razlaže sinu kako će se El(ohim) pobrinuti za žrtvu paljenicu. Očev odgovor sastavljen je u duhu Elohiste i izraz je njegove teologije prema kojoj apsolutno povjerenje u Boga ima neizmjenno veliku vrijednost. Prema Elohisti apsolutna vjera u Boga najbolje dolazi do izražaja u iskušenju.

U rr. 6—8 Elohist opet jako naglašava da je Izak sin Abrahamov. To naglašavanje jest upravo značajka Elohiste (vidi već 22, 2).

I riječi »drva za žrtvu paljenicu«, »kremen« i »nož« (r. 6) također su Elohistove. Stariji predelohistički sloj nije sadržavao ništa o žrtvi paljenici (hebr. 'ōlah). To već možemo zaključiti po tome što je *Post* 22 jedino mjesto u predajama o patrijarsima na kojem se spominje *žrtva paljenica*. Inače se spominje kako patrijarsi podižu žrtvenike na kojima prinose Bogu žrtvu. U najstarijem sloju teksta ovdje se govorilo samo o tome kako je Abraham bio spreman da žrtvuje, to jest da zakolje dječaka (vidi r. 10), bez daljnjih pojedinosti o žrtvi paljenici. No budući da je *klanje* žrtve (dakako životinje), spadalo na *kult žrtvovanja* žrtve paljenice, stoga je Elohist shvatio to klanje kao dio žrtve paljenice.

Uzevši sve to u obzir moramo retke 6—8 pripisati Elohisti.

Redak 9:

»Stignu na mjesto o kojemu je Bog govorio. Ondje Abraham podigne žrtvenik, naslaže drva, sveže svog sina Izaka i položi ga po drvima na žrtvenik.«

⁴² Isti, nav. dj. 79.

Ovaj redak, vjerojatno, bijaše u predelohističkom sloju logički nastavak onog što se opisuje u r. 3. 4. i 5. Ovaj je redak, izgleda, najvećim dijelom sastavni dio predelohističke predaje. Jedino mijenjanje 3. lica sg. (*stigne*) u 3. lice pl. (*stignu*) zatim riječi »o kojem je Bog govorio«, »naslaže drva«, »svog sina«, »po drvima« potjecale bi od Elohiste. Ako sve te dodatke, koji su djelo E, izostavimo, onda dobivamo kompaktniju rečenicu koja je ujedno sastavni dio predelohističke predaje: »*Stigne na (sveto) mjesto. Ondje Abraham podigne žrtvenik, sveže sina* (odnosno: *dječaka*) *i položi ga na žrtvenik*«.

Redak 10:

»Pruži sad Abraham ruku i uzme nož da zakolje svog sina.«

Ovaj bi redak cijeli, osim riječi »nož«, mogao stajati već u predelohističkom najstarijem sloju predaje⁴³. U r. 12a, koji pripada najstarijem sloju, spominje se samo »ruka« bez »noža«.

Redak 11:

»Uto ga zovne s neba anđeo Jahvin i poviče:
'Abrahame! Abrahame! On odgovori: 'Evo me!'*«*

U ovom retku riječi »s neba«, »anđeo«, poziv »Abrahame!« i odgovor »Evo me!« pripadaju elohističkoj obradbi (usp. što smo rekli za redak 1). Elohist voli upotrebljavati pojam »glasnik« (= anđeo) kao medij uspostavljanja odnosa između Boga i čovjeka. Dok jahvist na pr. Boga prikazuje kako s ljudima razgovara kao prijatelj s prijateljem, često bez ikakva posrednika, dotle Elohist — izbjegavajući taj grubi antropomorfizam za Boga — postavlja »glasnika« Božjeg između Boga i čovjeka (npr. u razgovoru, u objavi). Kao što kralj razgovara s podanikom preko svojeg glasnika, tako i Bog s čovjekom razgovara preko svojeg »glasnika«.

Prema tomu najstariji sloj 11. retka glasio bi: »*Uto ga zovne El(ohim)*«.

Redak 12a:

»Ne spuštaj ruku na dječaka — reče — niti mu što čini!«

Ovaj redak pripada predelohističkom sloju. Sasvim očiti trag te najstarije predaje u ovom retku jest upravo naziv »dječak« za sina Izaka.

Redak 12b:

»Sad, evo, znam da se bojiš Boga, jer nisi uskratio ni svoga sina, jedinca svoga!«

⁴³ Tako misle GUNKEL, Genesis 238, KILIAN, nav. dj. 86 i drugi. GUNKEL smatra da je riječ nož redaktor poslije E ubacio, a Kilian misli da ona potječe od E.

Kao što je prilično jasno da redak 12a pripada starijem sloju predelohističke predaje, tako je i za 12b prilično jasno — prema onomu što dosad rekosmo — da je on djelo Elohiste. Za to imamo osobito dva dokaza: 1) motiv straha Božjeg, i 2) naziv za Izaka »svog sina, jedinca svoga!« Elohist u ovom retku pokazuje kako je Abraham nadvladao iskušenje, izdržao kušnju i pokazao se pravim vjernikom Božjim.

Redak 13:

»Podiže Abraham oči i pogleda, i gle — za njim ovan, rogovima se zapleo u grmu. Tako Abraham ode, uzme ovna i *prinese ga za žrtvu paljenicu* mjesto svoga sina.«

Redak 13 gotovo cijeli pripada najstarijem sloju predaje. Elohisti bismo pripisali jedino riječi »prinese ga za žrtvu paljenicu«. Te je riječi *E* sastavio i ovamo umetnuo mjesto izvornih riječi: »i zakolje ga«. U predelohističkom sloju najstarije predaje stajalo je, najvjerojatnije, ipak »i zakolje ga«. Kao što već ranije (rr. 6—8) rekosmo, Elohist je shvatio Abrahamovu žrtvu kao žrtvu paljenicu jer je u njegovo vrijeme *klanje* žrtve bilo sastavni dio sakralnog obreda žrtvovanja *žrtve paljenice*.

Redak 14a:

»Onome mjestu Abraham dade ime 'Jahve provida'«.

Za ovaj bismo redak mogli reći samo to da je mjesto naziva »Jahve provida« u Elohističkoj obradbi bilo »El(ohim) vidi«.

Redak 19:

»Zatim se Abraham vrati svojim slugama pa se zajedno upute u Beer Šebu. U Beer Šebi se Abraham nastani.«

Prva polovica retka pripada predelohističkom sloju, a druga polovica je djelo Elohiste; ono predstavlja stanovito proširivanje teksta. Trag Elohistove ruke na obradbi teksta jest spominjanje mjesta Beer Šebe: prema elohističkoj predaji Abraham sa svojom obitelji živi u Beer Šebi (usp. *Post* 21 i drugdje).

*Zaključak: pred-elohistički predložak
(najstarija predaja)*

Prema svemu dosad rečenom najstariji sloj ove predaje o Abrahamovu žrtvovanju izgledao je ovako:

Ujutro Abraham podrani, osamari magarca, uzme dvojicu svojih slugu sa sobom i pođe na (sveto) mjesto.

Treći dan Abraham podigne oči i opazi (sveto) mjesto izdaleka. Abraham onda reče slugama: »Ostanite ovdje uz magarca, a ja s dječakom odoh gore da se poklonim, pa ću se onda vratiti k vama.

Stigne na (sveto) mjesto. Ondje podigne Abraham žrtvenik, naslaže drva, sveže dječaka (ili: svog sina) i položi ga na žrtvenik.

Onda Abraham ispruži ruku da zakolje dječaka.

Uto ga zovne El.

I reče: Ne spuštaj ruku na dječaka, niti mu što čini!

Tada Abraham podiže oči i pogleda, i gle — za njim ovan, rogovima se zapleo u grmu. Tada Abraham ode, uzme ovna i zakolje ga mjesto svoga sina.

Onomu mjestu Abraham dade ime »El Jir'eh (= El vidi)«.

Zatim se Abraham vrati svojim slugama.

6. PODRIJETLO I NARAV

pred-elohističkog predloška

Primjećujemo prvo svega da u predlošku, koji je Elohist imao pred sobom, nema ništa što bi bilo karakteristično i tipično za Izrael i njegovu religiju. Naziv pak za božanstvo, *El Jir'eh* (usp. *El Ro'i* u *Post* 16, 13—14), ukazuje na to da se taj stari opis odnosio na boga *El jir'eh*, što su ga na jugu Palestine štovala neka beduinska plemena Išmaelova porijekla. Već nam je to dovoljan znak da je taj opis Izakova žrtvovanja izvanizraelskog (= predizraelskog) podrijetla. Za izvanizraelsko podrijetlo te predaje govori i to što to sveto mjesto u doba Izraela više nije bilo poznato; ono je bilo zanemareno i zaboravljeno.

Naprotiv u praobliku predaje nalazimo nešto što ukazuje na to da ta predaja nije mogla nastati u Izraelu. Praoblik te predaje pretpostavlja žrtvovanje djece (često prvorodenaca) kao veoma poznato⁴⁴ i koje baš ne izaziva zgražanje. A u Izraelu nikad nije bilo zakonom propisano žrtvovati prvorodence (ili djecu naprosto) a niti ovnove umjesto djece⁴⁵. U vrijeme nomadskog života Izrael uopće ne poznaje u svojoj sredini slučajeve žrtvovanja djece u čast Bogu ili bogovima⁴⁶. Istina, Izrael je znao za takvu praksu kad se naselio u plodnoj zemlji kanaanskoj i iznimno je poneki član Izraela koji puta po uzoru na pogane i sam žrtvovao dijete (usp. *Suci* 13, 30—40). I ne samo da službeni obrednik izraelske religije nije takve žrtve predvidio, nego je najstrože kažnjavao one koji bi Molohu žrtvovali djecu (usp. *Lev* 20, 2—5).

Prema tome u Izraelu nije bilo razloga da nastane takva predaja o etimološko-etnološkom tumačenju takvog običaja kakav je opisan u *Post* 22. I opet na temelju toga smijemo zaključiti da je takva predaja pred-izraelskog odnosno izvan-izraelskog porijekla⁴⁷.

Prema većini autora (Kilian, Cl. Westermann, Gunkel, Smith, Henninger, Reventlow, Schmid i drugi) ova je predaja u svom praobliku imala *etiološki* karakter: odgovarala je na pitanje kako je došlo

⁴⁴ Iskapanja u Palestini, u Gezeru, Ta'anaku i Megido, svjedoče o tome da su se prakticirala žrtvovanja djece u čast bogovima. I u Feničana je također postojao običaj žrtvovati djecu i to bogu Melkart (bog grada Tir) i bogu El. J. HENNINGER, *Menschenopfer bei den Arabern*, u *Anthropos* 53 (1958) 721—805.

⁴⁵ R. DE VAUX, *Das AT und seine Lebensordnungen*, sv. II, str. 293.

⁴⁶ HENNINGER, nav. dj. 776 i KILIAN, nav. dj. 100.

⁴⁷ KILIAN, nav. dj. 101.

do toga da se u svetištu El jir'eh sada prinose božanstvu El ovnovi (odnosno ovce ili bilo koje druge životinje), a ne više djeca, kao što je to ranije bio običaj, ili kao što je to još uvijek običaj kod nekih poganskih plemena. Upravo zato reci 3—5 i 9—10 opisuju što se konkretno na tom svetom mjestu zbivalo u pradavna vremena. Doista opis je u svom praobliku zaokupljen najviše *svetim mjestom* i praksom *žrtvovanja djece* na tom svetom mjestu (= u svetištu). Zašto sada ta praksa više ne postoji, odgovara ta prastara predaja ovako: bog El je sam na tom svetom mjestu zabranio prinostiti *djecu* (prvorodence), a za zamjenu je ljudima dao žrtvu *životinje* (ovna, ovce, bika itd.)⁴⁸.

S time u vezi trebalo bi odgovoriti i na pitanje, da li su uopće — i kada — ljudi bogu El prinostili *djecu* kao *žrtvu*. Na to je pitanje — kao i na mnoga ostala pitanja — veoma teško odgovoriti s nekom sigurnošću. Moguće je da su beduinska plemena Išmaelova roda već od pamtivijeka Bogu prinostili ovnove umjesto djece (kao što su to činili mnogi pogani)⁴⁹, a isto je tako moguće da su nekad u drevna vremena njihovi pradjedovi ipak bogu prinostili i djecu kao žrtve. Svakako znamo da u vrijeme kad nastaje praoblik te drevne predaje (dakle, davno prije nego je živio Elohist: prije 8. stoljeća pr. Kr.) ti ljudi više nisu prinostili djecu Bogu nego ovnove.

Kad su se Izraelci naselili u zemlji Kanaanu, oni su posvojili i prisvojili mnoge mjesne predaje i primijenili ih onda na svoju povijest, na svoju religiju i na svoje prede. Uostalom, nisu oni posvojili samo kanaanske predaje, nego su posvojili i apsorbirali i mnoga kananska plemena koja su ušavši u okvir izraelskog naroda sa sobom donijeli svoje stare predaje. Odatle je lako razumjeti da su se u Izraelu sačuvala mnoge pred- i izvan-izraelske predaje. Dakako, u tom procesu adaptiranja i adoptiranja mijenjala su se imena i uloge glavnim junacima. Imena izraelskih patrijarha potisnula su sva ostala imena.

Da li možemo znati gdje se nalazilo svetište 'El jir'eh? Ne možemo znati sa sigurnošću, ali možemo pretpostaviti gdje se ono moglo nalaziti. Ima u *Post* 22 jedan izraz koji nam u tom smislu pomaže a to je »Treći dan Abraham podigne oči i opazi mjesto izdaleka!« (r. 4). Ovaj je podatak ovdje zapravo ili nemotiviran⁵⁰ ili upotrijebljen u smislu neodređenog vremenskog podatka⁵¹. Ali ako taj podatak usporidimo s drugim takvim biblijskim podacima o »tri dana putovanja u pustinju gdje se treba Bogu klanjati« (usp. Izl 3, 18; 5, 3; 8, 23; 15, 22 i drugdje), onda nam i ovaj podatak u *Post* 22, 4 bez sumnje na nešto ukazuje⁵². Izraz »treći dan« bio je uobičajen u kultskoj izraelskoj terminologiji⁵³. Kad se u starim predajama spominje »trodnevni« put u pustinju na žrtvovanje Bogu, onda se obično misli na sinajski poluotok ili, još točnije, na mjesto *Kadeš* (što semitski znači *Sveto*). U svjetlu tih podataka mogli bismo zaključiti da se svetište

⁴⁸ WESTERMANN, nav. dj. 41; KILIAN, nav. dj. 102.

⁴⁹ Tako misle HENNINGER, nav. dj. 788, W. R. SMITH, *Lectures on the Religion of the Semites*, London 1927, str. 364—369 i još neki drugi.

⁵⁰ KILIAN, nav. dj. 53.

⁵¹ REVENTLOW, *Opfere* 56.

⁵² H. SCHMIDT, *Mose. Überlieferung und Geschichte* (BZAW 110) Berlin 1968, str. 39—43.

⁵³ Značenje »tri dana«, »treći dan« vidi kod K. LEHMANN, *Auferweckt am dritten Tage nach der Schrift* (Quaestiones Disputatae 38) Freiburg-Basel-Wien 1969, str. 180 sl.

El Jir'eh nalazilo negdje u pustinji na jugu Palestine kamo su beduinska plemena običavala *tri dana* hodočastiti da se poklone i da žrtvuju Bogu. Znamo da su nomadi od pamtivijeka zajedno slavili svoje vjerske blagdane na jednom određenom, obično svetom mjestu, kamo su zajednički u karavani hodočastili.

Još jedan biblijski podatak govori u prilog tomu da se to sveto mjesto moglo nalaziti negdje na jugu Palestine, i to u blizini *Kadeša* (ili u samom Kadešu), a to je *Post* 16, 13—14 gdje se spominje štovanje Boga *El Roi* što se stavlja u vezu s mjestom kraj zdenca *Beer Lahaj Roi* na putu između Kadeša i Beer Šebe. S ovim se, konačno, poklapa i elohistička zamisao prema kojoj je Abrahamova domovina upravo *Beer Šeba* na jugu Palestine u pustinji *Negeb*.

Još preostaje jedno pitanje: kako je nastao onaj pred-elohistički praoblik predaje? Na to možemo odgovoriti samo s jednom pretpostavkom. Izgleda da je praobliku stare predaje prethodilo više raznih predaja⁵⁴ od kojih se s nekom vjerojatnošću mogu nazreti barem dvije, jedna o hodočašćenju na sveto mjesto u pustinji (sada *Post* 22, 3—5.9a.19 dakako prema praobliku), a druga o žrtvovanju životinje (ovna, ovce) mjesto djeteta, dakle o uspostavi substitucijske žrtve (predaja sada sadržana u *Post* 22, 9b.10.11—13 prema praobliku). Ove dvije predaje bile su sačuvane ne samo u praobliku kao zasebne odijeljive cjeline nego još i u elohističkoj preradbi praoblika. Ona predaja o hodočašćenju na sveto mjesto u pustinju stavlja u središte pažnje samo sveto mjesto na kojem se čovjek klanja Bogu (hebr. hištahava = duboko se sagnuti, do zemlje lice spustiti, učiniti proskinezu), a ona druga o uspostavi substitucijske žrtve stavlja u središte pažnje žrtvu djeteta i nadomjestak za tu žrtvu to jest ovna. Ova druga predaja ima već sasvim jasnu predodžbu o kultskom žrtvovanju⁵⁵.

Zašto su se te dvije predaje nekoć spojile u jednu? Izgleda da je razlog tomu samo sveto mjesto *El Jir'eh* na kojem su se hodočasnici Bogu klanjali i prinosili mu žrtve. To se zbivalo na određenim blagdanima kada su zajedno onamo hodočastili.

ZAKLJUČAK

Ovaj rad mogli bismo nastaviti analizom one uloge koju je *Post* 22 imao u kasnom židovstvu i u vrijeme Isusovo (pa onda i u kršćanstvu naprosto). No to ćemo učiniti drugom zgodom. Za sada ovo može predstavljati cjelinu analize *Post* 22 prema suvremenim egzegetskim metodama.

U ovom smo radu pokazali povijest jedne prastare biblijske predaje. Pokazali smo kako je ona mogla izgledati u najstarijem sloju kad se sastojala iz dviju (a možda i više) predaja: predaja o hodočašćenju i predaja o substitucijskoj žrtvi. Dakako, predaja je u svom praobliku željela dati etiološko tumačenje imena *El Jir'eh*. U doba

⁵⁴ GUNKEL, *Genesis* XXV.

⁵⁵ KILIAN, nav. dj. 114—116.

Elohiste ta predaja je dobila novu »pointu«: Elohist je reinterpretirao staru predaju i obukao je u sasvim novo teološko ruho kojim je protumačio temu iskušenja na paradigmi Abrahama uzor-vjernika. Ali ta je predaja i poslije toga »živjela«, a nije bila »ukopana« u mrtva slova. Poslije Elohiste razni su redaktori — od kojih je raspoznatljiv neki redaktor pod utjecajem Ljetopisa — novim dodacima kao naziv *Morija*, izraz *brdo*, *obećanje* u rr. 15—18 dali elohističkom tekstu novo teološko obogaćenje. Sa svim tim starijim i novijim »odijelima« došla je konačno ta predaja u fiksirani biblijski tekst (4. stoljeće prije Krista) knjige Postanka 22, 1—19 koji mi danas imamo pred sobom. Ali taj je tekst izvan Biblije i dalje doživljavao svoju interpretaciju i reinterpretaciju i to u kasnoj židovskoj književnosti (= teologiji), u vrijeme Isusovo i u kršćanstvu. A o tome potonjem bih želio nešto napisati slijedeći puta.

Zusammenfassung

In diesem Artikel versucht der Autor die atl. Perykope von der Isaaks Opferung (Gen. 22, 1—19) auf Grund der neueren Methoden (Redaktions- und Traditionsgeschichtliche Methode) und mit der Hilfe neueren Literatur gründlich zu analysieren. Nach ein paar Einleitungsbemerkungen analysiert er die Redaktion dieses Textes. Der Text gehört dem Elohist, ist aber mit einigen späteren redaktionellen Zusätzen erweitert. Der Autor stellt die Theologie und die Präokupationen des Elohisten in diesem Bibeltext dar. Danach untersucht er die Vorgeschichte dieses Bibeltextes. Der Inhalt dieses Bibeltextes ist in seiner Urform sehr alt und wahrscheinlich ausserbiblischen (d. h. vorisraelitischen) Ursprungs.